

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको

वार्षिक प्रतिवेदन

(सङ्क्षिप्त)

(२०६८-२०६९)

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

हरिहरभवन, ललितपुर, नेपाल

आयोगका पदाधिकारीहरू

अध्यक्ष

माननीय केदारनाथ उपाध्याय

सदस्यहरू

माननीय रामनगिना सिंह

माननीय गौरी प्रधान

माननीय डा. लीला पाठक

माननीय डा. के. बी. रोकाया

सचिव

विशाल खनाल

संयोजन

कैलाशकुमार सिवाकोटी
सरिता ज्ञवाली

लेआउट

महेशमान नकर्मि

प्रकाशक

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
पो.ब.न. ९१८२, काठमाडौं, नेपाल

प्रकाशन मिति

मङ्सिर, २०६९

प्रति	:	१५००
प्रतिवेदन नं.	:	१०९/१५०/२०६९
मुद्रण	:	एपेक्स प्रिन्टीङ्ग प्रेस प्रा.लि., तीनकुने, काठमाडौं
सर्वाधिकार	:	राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग

आयोगको पूर्व-स्वीकृतिविना यस प्रतिवेदनलाई पुनःउत्पादन एवम् मुद्रण गर्ने गरी सङ्ग्रह गर्न अथवा कुनै पनि माध्यमबाट प्रयोगमा ल्याउन पाइने छैन । वैदिक तथा शैक्षिक प्रयोजनार्थ स्रोत खुलाई आवश्यक अंशहरू साभार गरी प्रयोगमा ल्याउन सकिनेछ ।

मन्तव्य

मानवअधिकारको संरक्षण र सम्बर्द्धनको जिम्मेवारी बहन गर्नको लागि मानवअधिकार आयोग ऐन, २०५३ बमोजिम वि.स. २०५७ जेठ १३ गते राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग स्थापना भएको हो। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले आयोगलाई कानुनी निकायबाट संवैधानिक अङ्गको रूपमा स्थापित गर्‍यो।

कर्तव्यको परिपालनाको सिलसिलामा आयोगले मानवअधिकार हननविरुद्धका उजुरी लिने, ती उजुरीउपर अनुगमन, छानविन, अनुसन्धान गर्ने गर्दछ। प्राप्य तथ्यको आधारमा सरकार वा सम्बन्धित निकायलाई प्रभावकारी उपचारको लागि सिफारिस गर्दछ। आयोगले सम्बर्द्धनात्मक गतिविधिअन्तर्गत छलफल, अन्तर्क्रिया, तालिम, गोष्ठी लगायतका कार्यक्रम गर्दै आएको छ। यस अलावा नेपालपक्ष रहेका मानवअधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिहरूको कार्यान्वयनको अवस्था अनुगमन र मानवअधिकारसम्बन्धी कानुन निर्माणको लागि सरकारलाई सुभावसमेत दिने गर्दछ। संवैधानिक दायित्वअनुसार आयोगले आफ्ना गतिविधिहरू वार्षिक प्रतिवेदनमाफर्त राष्ट्रपतिसमक्ष पेश गर्नुपर्ने हुन्छ। सोही प्रयोजनार्थ प्रस्तुत वार्षिक प्रतिवेदन (२०६८-२०६९) तयार गरिएको हो।

मानवअधिकारको सम्मान, संरक्षण र सम्बर्द्धन तथा प्रभावकारी कार्यान्वयनलाई सुनिश्चित गर्नु आयोगको प्रमुख कर्तव्य भनी संविधानले नै निर्दिष्ट गरेको छ। यस अवधिमा आयोगमा २७६ वटा उजुरी परेका छन् भने ५,३८० उजुरीहरू निर्णय गर्न बाँकी छन्। मानवअधिकार संरक्षणअन्तर्गत अनुगमन र अनुसन्धान गरी प्राप्त तथ्य प्रमाणको आधारमा पीडकलाई कारबाही, पीडितलाई क्षतिपूर्ति लगायतका विषयमा नेपाल सरकारलाई सिफारिस गरेको थियो। यस अवधिमा २१२ अनुगमन टोलीले मानवअधिकारका विषयउपर अनुगमन गरेको थियो भने ३९४ उजुरीउपर आयोगबाट निर्णय भएको थियो। हत्या, विष्फोटन, बेपत्ता, विस्थापन, यातना, धम्की, बन्दीका अधिकार, बालअधिकार, महिला अधिकार, अल्पसंख्यकका अधिकार लगायतका विषयमा ३७० उजुरीउपर खारेज गर्ने, टुङ्ग्याउने र तामेलीमा राख्ने निर्णय गरेको थियो। जसमा ३२० वटा उजुरी टुङ्ग्याइएको, ४५ वटा खारेज र ५ वटालाई तामेलीमा राखिएको छ। १०४ वटामा सिफारिस भएको छ भने ३५ वटा नीतिगत सिफारिस गरिएका छन्। मानवअधिकार संस्कृति विकासको निम्ति सम्बर्द्धनात्मक गतिविधिहरूलाई पनि प्राथमिकतामा राखी कार्य गर्दै आएको छ। मानवअधिकारका विषयवस्तुमा केन्द्रित रही सुरक्षाकर्मी, विभिन्न सरकारी, गैरसरकारी निकायका प्रतिनिधि, राजनैतिक दल, नागरिक समाज, सञ्चारकर्मी, मानवअधिकारकर्मी, शिक्षक, विद्यार्थी एवम् व्यवसायिक सङ्घसंस्थाहरूलाई संलग्न गराइ तालिम, अन्तर्क्रिया, कार्यशाला, गोष्ठी, छलफल लगायतका कार्यक्रमहरू आयोजना गरेको थियो। यस अवधिमा आयोगले ३१२ वटा कार्यक्रमहरू सम्पन्न गरेको छ। जसमा २४६ एकल र ६६ वटा सहकार्यमा गरिएका छन्। सम्पन्न कार्यक्रमहरूमा अन्तर्क्रिया ७४, तालिम/प्रशिक्षण ५७, अभिमुखिकरण १८, दिवस १५, कार्यशाला/गोष्ठी २४, खेल ३, रक्तदान २ रहेका छन्। त्यसैगरी

च्याली/प्रभातफेरि ८, छलफल ३३, बैठक ६८ र अन्तरसम्वाद, सचेतना र निबन्ध प्रतियोगिता २/२ वटा रहेका छन् ।

यस वर्ष पनि आयोगले समय, आवश्यकता, विषयवस्तुको गाम्भीर्यता लगायतका पक्षलाई मनन गरी औपचारिक/अनौपचारिक कार्यक्रममा आफूलाई संलग्न गराउदै आएको छ । विभिन्न दातृराष्ट्र वा निकायका प्रमुख वा प्रनिधिनिधिहरू, मित्रराष्ट्रका राजदूत आदि सँग छलफल गर्दै आएको छ ।

जबरजस्ती बेपत्ता पारिएका र अपहरण गरी अवस्था अज्ञात तुल्याइएका व्यक्तिहरूको स्थिति यस अवधिमा पनि सार्वजनिक हुन सकेन । राजनीतिमा अपराधिकरण र अपराधमा राजनीतिककरणको अवस्था विद्यमान रहिरहेकै छ । संविधान निर्माण हुन नसकी संविधानसभाको विसर्जन भयो । दण्डहीनताले प्रश्रय पाएको अवस्था छ । मानवअधिकार संरक्षणका दृष्टिबाट यी सङ्केतहरू चिन्ताजनक र दुर्भाग्यपूर्ण हुन् । राजनीतिमा अपराधिकरण र अपराधमा राजनीतिककरणको अवस्था विद्यमान रहेको र दण्डहीनताले प्रश्रय पाइरहेको वर्तमान अवस्थामा यसको अन्त्य गरी कानुनी राजको स्थापना गरी मानवअधिकार संस्कृतिको विकासमा टेवा पुऱ्याउनु सरकार, राजनीतिक दल लगायत सरोकारवाला सबैको चासो एवम् दायित्वबोधको विषय हो । यसतर्फ सबैले बेलैमा आआफ्नो तहबाट भूमिका निर्वाह गर्नुपर्ने हुन्छ ।

यस वार्षिक प्रतिवेदनलाई यस रूपमा ल्याउनको लागि आआफ्नो स्थानबाट आवश्यक सहयोग उपलब्ध गराउनु हुने आयोगका सहकर्मी माननीय सदस्यहरू, सचिव, क्षेत्रीय निर्देशकहरू, उपनिर्देशकहरू लगायत आयोगका केन्द्रीय, क्षेत्रीय तथा सम्पर्क कार्यालयका सम्पूर्ण कर्मचारीहरूलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । प्रतिवेदन तयारीको लागि संयोजन गर्नु हुने मानव अधिकार अधिकृतद्वय कैलाशकुमार सिवाकोटी र सरिता ज्ञवाली तथा सहयोग पुऱ्याउनु हुने मानवअधिकार अधिकृतद्वय सूर्यबहादुर देउजा र लोकनाथ बास्तोलाप्रति पनि आभार व्यक्त गर्दछु । यसको साथै मानवअधिकारको संरक्षण र सम्बर्द्धनको लागि मानवअधिकार संस्कृतिको विकासमा आयोगलाई निरन्तर सहयोग गर्नुहुने नेपाल सरकार, दातृनिकाय, नागरिक समाज, सञ्चारकर्मी, मानवअधिकारको क्षेत्रमा कार्यरत राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय सङ्घसंस्थाहरू, व्यावसयिक सङ्घसंस्था सबैप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

केदारनाथ उपाध्याय

सङ्क्षिप्त रूप

अनेरास्ववियु	=	अखिल नेपाल राष्ट्रिय स्वतन्त्र विद्यार्थी युनियन
आयोग	=	राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग
आईसीजे	=	इन्टरनेसनल कोर्ट अफ जुरिस्ट
आईसीआरसी	=	रेडक्रसको अन्तर्राष्ट्रिय समिति
इप्रका	=	इलाका प्रहरी कार्यालय
उक्षेका	=	उपक्षेत्रीय कार्यालय
एनेकपा - माओवादी	=	एकीकृत नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी)
एमाले	=	नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (एकीकृत मार्क्सवादी-लेनिनवादी)
एपीएफ	=	एसिया प्यासिफिक फोरम अफ नेसनल ह्युमन राइट इन्स्टिच्युसनस
ओएचसीएचआर	=	संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मानवअधिकार उच्चआयुक्तको कार्यालय
किवजपा	=	किराँत वर्कस जनवादी पार्टी
केका	=	केन्द्रीय कार्यालय
गाविस	=	गाउँ विकास समिति
गैसस	=	गैरसरकारी संस्था
गोइत समूह	=	अखिल तराई मुक्तिमोर्चा (गोइत समूह)
ज्वालासिंह	=	जनतान्त्रिक तराई मुक्ति मोर्चा (ज्वाला सिंह)
जिप्रका	=	जिल्ला प्रशासन कार्यालय
जिप्रका	=	जिल्ला प्रहरी कार्यालय
जिविस	=	जिल्ला विकास समिति
नपा	=	नगरपालिका
निमावि	=	निम्नमाध्यमिक विद्यालय
नेका	=	नेपाली काङ्ग्रेस
नेविसङ्घ	=	नेपाल विद्यार्थी सङ्घ
प्रजिअ	=	प्रमुख जिल्ला अधिकारी
प्रावि	=	प्राथमिक विद्यालय
मावि	=	माध्यमिक विद्यालय
राप्रपा	=	राष्ट्रिय प्रजातन्त्र पार्टी
वाईसीएल	=	योड कम्प्युनिष्ट लिग
विसं	=	विक्रम संवत्
क्षेका	=	क्षेत्रीय कार्यालय
क्षेनि	=	क्षेत्रीय निर्देशक
त्रिविबि	=	त्रिभुवन विश्वविद्यालय

आयोगको वार्षिक कार्यविवरणः

एक भलक

क्र.सं.	कामको प्रकृति	सङ्ख्या	विषय
१	मानवअधिकार संरक्षणसम्बन्धी		
१.१	उजुरी	२७६	हत्या, अपहरण, बेपत्ता, यातना, विस्थापन, आर्थिक तथा सामाजिक अधिकार, विष्फोटन, कानूनी उपचार आदि
१.२	अनुगमन टोलीहरू	२१२	मानवअधिकारको अवस्था, बालअधिकार, महिला अधिकार, विस्थापन, बन्दीका अधिकार, हडताल बन्द, हलिया आदि
१.३	उजुरउपर अनुसन्धान	३९४	हत्या, विष्फोटन, बेपत्ता, विस्थापन, यातना, धम्की, बन्दीका अधिकार, बालअधिकार, महिला अधिकार, अल्पसंख्यकका अधिकार आदि
१.४	खारेजी/टुङ्ग्याउने/तामेली	३७०	हत्या, विष्फोटन, बेपत्ता, विस्थापन, यातना, धम्की, बन्दीका अधिकार, बालअधिकार, महिला अधिकार, अल्पसंख्यकका अधिकार आदि
१.५	सिफारिस (क्षतिपूर्ति वा मुद्दा चलाउन वा विभागीय कारवाही वा अन्तरिम राहतको लागि)	१०४	क्षतिपूर्ति वा मुद्दा चलाउन वा विभागीय कारवाही वा अन्तरिम राहत
१.६	नीतिगत सिफारिस	३५	विधेयक, सन्धिसम्झौता र नीतिहरू
१.७	निर्णय गर्न बाँकी	५३८०	केन्द्रीय, क्षेत्रीय तथा उपक्षेत्रीय

क्र.सं.	कामको प्रकृति	सङ्ख्या	विषय
	उजुरीहरू		कार्यालयहरूमा गरी
२	मानवअधिकारको सम्बर्द्धन र क्षमता विकाससम्बन्धी		
२.१	वकालत, छलफल, प्रेस सम्मेलन, प्रदर्शनी, च्याली, खेलकुद, अभियान आदि	१९६	बालअधिकार, महिला अधिकार, दलित अधिकार, मानव अधिकार रक्षक, शव उत्खनन, विस्थापन, बेपत्ता आदि
२.२	सहकार्यमा मानव अधिकारको सम्बर्द्धन (अन्तर्क्रिया, बैठक, स्थलगत काम)	११३	मानव अधिकारको अवस्था, कानून र व्यवस्था, बन्दहडताल, आपूर्ति, उपभोक्ता अधिकार आदि
२.३	प्रशिक्षण कार्यशाला	५७	मानवअधिकारमुखी विकास, संक्रमणकालीन न्याय, आर्थिक, सामाजिक र साँस्कृतिक अधिकारको पालनासम्बन्धी सूचकहरूको उपयोग, बालअधिकार, मानवअधिकार र सञ्चार, आधारभूत मानवअधिकार, व्यवस्थापन आदि
२.४	प्रशिक्षित व्यक्तिहरूको सङ्ख्या	२३२०	माथि २.३ मा लेखिएको विषयमा
२.५	विशेषज्ञ सेवा (कि नोट, अतिथि वक्ता, विज्ञ प्रशिक्षक)	२५० भन्दा बढी (१४३ प्रशिक्षण सत्रहरूमा प्रशिक्षक भई सेवा उपलब्ध गराएको)	प्रवचन, कि नोट, श्रोत व्यक्ति, प्रशिक्षक
३	प्रकाशन तथा वितरण		
३.१	नियमित प्रकाशन	१२+१	आयोगको वार्षिक प्रतिवेदन,

क्र.सं.	कामको प्रकृति	सङ्ख्या	विषय
			मासिक बुलेटिन तथा न्यूजलेटर
३.२	प्रकाशन	३७	बेपत्ता, विषयगत प्रतिवेदन, बालअधिकारसम्बन्धी प्रतिवेदन
३.३	पत्रकार सम्मेलन	२	केन्द्रीय र उपक्षेत्रीय कार्यालयह
३.४	प्रेस-विज्ञप्ति / प्रेस नोट	३३	क्षेत्रीय/उपक्षेत्रीय कार्यालयहरूमा सहित
४	कानुनी तथा नीतिगत सहयोगसम्बन्धी		
४.१	नेपाल सरकारलाई परामर्श	८	
४.२	अनुगमन निर्देशिका निर्माण	२	कारागार निरीक्षण निर्देशिका, उपभोक्ताको अधिकार अनुगमन निर्देशिका
४.३	विधेयक र नीतिहरूमा सिफारिस	४	ज्येष्ठ नागरिकसम्बन्धी, दण्डसंहिता, फौजदारी कार्यविधि संहिताको विधेयक र रामाअआका कर्मचारीको सेवाशर्तसम्बन्धी विधेयक
५.	जनशक्ति		
५.१	अध्यक्ष	१	
५.२	सदस्य	४	
५.३	अधिकृत तथा कर्मचारीहरू	१६३	

राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगको वार्षिक प्रतिवेदन सारांश

मानवअधिकारको संरक्षण र सम्बर्द्धनको लागि राष्ट्रिय संस्थाको रूपमा स्थापित राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, मानवअधिकार आयोग ऐन २०५३ अन्तर्गत २०५७ साल जेठ १३ गते भएको हो। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले यस आयोगलाई संवैधानिक निकायको रूपमा मान्यता दिएको छ। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३३ मा आयोगले सम्पादित कार्यहरूको विवरण संलग्न गरी वार्षिक प्रतिवेदन राष्ट्रपतिसमक्ष प्रस्तुत गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ।

प्रतिवेदनभित्र मानवअधिकारको संरक्षण र सम्बर्द्धन सम्बन्धमा सम्पन्न कामकारवाहीहरू र भविष्यमा गर्नुपर्ने सुधारको विषयहरूलाई उल्लेख गर्ने गरिन्छ। त्यसैगरी, प्रतिवेदनमा वर्षभरि परेका उजुरी, ती उजुरीउपर गरिएको छानवीन, अनुसन्धान विवरण उल्लेख गरिन्छ। प्रतिवेदनमा आयोगले सरकारलाई गरेका सिफारिस तथा मानवअधिकार उल्लङ्घन गर्ने व्यक्तिविरुद्ध मुद्दा दायर गरेको भए सो विवरण समेत समावेश गरिन्छ। संवैधानिक निकायको हैसियतबाट राष्ट्राध्यक्षसमक्ष प्रस्तुत गरिएको यो पाँचौ वार्षिक प्रतिवेदन हो। यस प्रतिवेदनमा आव २०६८/२०६९ को मानवअधिकार अवस्थाको बारेमा विश्लेषण गरिएको छ।

मानवअधिकारको अवस्था

मानवअधिकारको संरक्षण, सम्बर्द्धन र परिपालनाको दृष्टिकोणबाट यो वर्ष पनि आशातित रूपमा उत्साहप्रद देखिएन। राजनीतिक अस्थिरता, सङ्क्रमणकाल लम्बिनु,

राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग

संविधान निर्माण हुन नसक्नु लगायतका कारण मानवअधिकारका मुद्दाहरू स्वाभाविक रूपमा प्रभावित बन्न पुगे ।

यस अवधिमा पनि सर्वसाधारणले मानवअधिकारका अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेज, संविधानमा उल्लिखित आफ्ना अधिकारहरू सहज रूपमा उपभोग गर्ने अवस्था सिर्जना हुन सकेन । सबैभन्दा महत्वपूर्ण नैसर्गिक अधिकार मानिएको जीवनको अधिकारबाट कतिपय मानिसहरूले वञ्चित रहनुपऱ्यो । मर्यादित रूपमा बाँच्न पाउने व्यक्तिको अधिकार प्रभावित बन्न पुग्यो । यस आवमा जीवनको अधिकारसँग गाँसिएका हत्यासम्बन्धी २९ ओटा उजुरीहरू आयोगमा दर्ता भएका थिए । जसमा राज्यपक्षबाट १९, तत्कालीन नेकपा (माओवादी) बाट ४ र अन्य पक्षद्वारा ६ ओटा रहेका थिए । यस अवधिमा हत्यासम्बन्धी ३ वटा घटनामा आयोगले अनुगमन गरेको थियो । रौतहट, धनुषा, सर्लाही र बारा जिल्लाहरूमा राज्यको तर्फबाट २ जना, तराई जनतान्त्रिक मुक्तिमोर्चा (गोइत समूह) बाट १ जना तथा अन्य/अज्ञात समूहको तर्फबाट १० गरी १३ जनाले ज्यान गुमाएको पाइन्छ ।

आयोगले गरेको कारागार, हिराशत तथा थुनुवाकेन्द्रको अनुगमनको क्रममा कैदीबन्दीको वैयक्तिक स्वतन्त्रता र सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने अधिकारको उपयुक्त रूपमा सम्मान हुन नसकेको पाइएको छ । कारागारमा कमजोर एवम् दुरावस्थामा रहेका भौतिक संरचना तथा खाद्यान्न एवम् स्वास्थ्यसम्बन्धी पर्याप्त र उचित व्यवस्था हुन नसक्दा उनीहरूको जीवन र स्वास्थ्यसम्बन्धी अधिकारको सम्मान भएको देखिएन । मुद्दामामिला हेर्ने न्यायिक र अर्द्धन्यायिक निकायबाट समयमै मुद्दामामिलामा निर्णय हुन नसक्दा सर्वसाधारणको समयमै न्याय पाउने अधिकार तथा न्यायको पहुँचजस्ता न्यायप्रशासनसम्बन्धी अधिकार अपेक्षितमात्रामा सुनिश्चित हुन सकेको देखिँदैन । यसबाट कतिपय अवस्थामा अभियुक्तले लामो समयसम्म थुनामा बस्नुपर्ने अवस्था उत्पन्न भई निजले व्यक्तिगत स्वतन्त्रतालाई यथोचित रूपमा उपयोग गर्न नसकेको अवस्था पनि पाइएको छ । यस अवधिमा आयोगले मुलुकका विभिन्न स्थानमा रहेकामध्ये २५ हिराशत ११ कारागार अनुगमन गरेको थियो । आयोगको अनुगमनबाट धेरैजसो कारागारहरूमा कारागारको क्षमताभन्दा बढी बन्दीहरू रहेको पाइयो ।

नेपाल सरकार र तत्कालीन नेकपा (माओवादी) बीच २०६३ मंसिर ५ गते सम्पन्न भएको विस्तृत शान्तिसम्झौतामा बेपत्ता पारिएका नागरिकहरूको अवस्था ६० दिनभित्र सार्वजनिक गर्ने प्रतिबद्धता दुवै पक्षबाट गरिएको थियो । हाल ६ वर्ष बितिसकदा पनि बेपत्ता पारिएका व्यक्तिलाई सार्वजनिक गर्ने कार्य हुन सकेन । बलपूर्वक बेपत्ता पारिएका व्यक्तिहरूको सम्बन्धमा आयोगले बेपत्ता एकाइ गठन गरी कार्य गर्दै आएको छ । यस अवधिमा आयोगमा यस विषयसँग सम्बन्धित जम्मा १६ उजुरीहरू परेका छन् । ती उजुरीहरू विगत द्वन्द्वकालीन अवधिमा घटेका घटनासँग सम्बन्धित छन् । आयोगले बेपत्ता पारिएको भनिएको एउटा घटनामा अनुगमन गरेको थियो । यस अवधिमा बेपत्तासम्बन्धी ४ वटा संम्वर्द्धनात्मक गतिविधिहरू भएका थिए ।

यस प्रतिवेदन अवधिमा पनि अपहरण वा बन्धक बनाउने जस्ता घटनाहरू भएको पाइन्छ। मुलतः अपहरण कार्य अपराधिक समूह वा व्यक्तिबाट हुने गरेको देखिन्छ। सशस्त्र द्वन्द्वकालमा तत्कालीन नेकपा (माओवादी) बाट अपहरण गरी वा कब्जामा लिई अज्ञात तुल्याइएका व्यक्तिहरूको स्थिति सार्वजनिक हुन सकेको छैन। सरकार र माओवादीबीच भएको विस्तृत सम्झौतामा उल्लेख भएवमोजिम कब्जामा रहेका व्यक्तिहरूको जानकारी सार्वजनिक गरी १५ दिनभित्र सबैलाई मुक्त गर्ने भनी उल्लेख गरिएको थियो। आयोगमा यस वर्ष आयोगमा यससम्बन्धी जम्मा १५ उजुरी परेका छन्। जसमा तत्कालीन नेकपा (माओवादी) ५, अन्य दल वा समूह २ अज्ञात समूह ८ रहेका छन्। यस अवधिमा आयोगले अवस्था अज्ञातसम्बन्धी ३ र बन्धक बनाइएका भनी २ अनुगमन गरेको देखिन्छ।

आयोगको अनुगमनबाट अपराधको आशङ्कामा सत्यतथ्य बकाउने वा स्वीकार गराउने उद्देश्यबाट फौजदारी अपराधको अनुसन्धानको जिम्मेवारी पाएका कतिपय व्यक्तिहरूले यातना दिने गरेको पाइएको छ। यस वर्ष यातना तथा दुरव्यवहारबाट पीडित भएको भनी आयोगमा ४५ ओटा उजुरीहरू परेका थिए। ती उजुरीहरू सुरक्षाकर्मीसँग सम्बन्धित थिए। यस अवधिमा आयोगले यातना, दुरव्यवहारका सम्बन्धमा ४ पटक अनुगमन गरेको थियो। यस अवधिमा यातनाविरुद्ध १० वटा सम्बर्द्धनात्मक गतिविधिहरू भएका थिए।

सशस्त्र द्वन्द्वको कारण विस्थापितहरूको समस्या समाधान गर्नका लागि सरकार र नेकपा (माओवादी) बीच विभिन्न सम्झौत एवम् पहल भए पनि समस्या सम्बोधन हुन सकेको छैन। द्वन्द्वबाट पीडित वास्तविक विस्थापितहरूको स्थिति पत्ता लगाई सुभाक्क दिन समिति गठनको लागि अदालतले दिएको आदेश पनि कार्यान्वयन हुन सकेको छैन। यस अवधिमा विस्थापितका हकअधिकारसम्बन्धी १० उजुरीहरू आयोगमा दर्ता भएका थिए। जसमा तात्कालीन नेकपा (माओवादी) विरुद्ध ५ र राज्यविरुद्ध २ र अन्यबाट ३ रहेका छन्। यस अवधिमा विस्थापितका हकअधिकारका सम्बन्धमा ३ पटक अनुगमन गरेको थियो।

संविधानसभामार्फत संविधान प्राप्त गर्ने नेपाली जनताको चाहना २०६८ जेठ १४ गते संविधानसभाको अवसान भएपछि यस पटक पनि पूरा हुन सकेन। विस्तृत शान्तिसम्झौताको भावनाविपरीत यस अवधिमा पनि मानवअधिकार उल्लङ्घन/ज्यादतिका घटनाका दोषीहरूलाई कारवाही नगरी हत्या, जबरजस्ती करणी, व्यक्ति बेपत्ता गर्ने जस्ता गम्भीर प्रकृतिका फौजदारी अपराधका मुद्दासमेत फिर्ता लिने कार्य पटकपटक गरियो। राजनीतिक अस्थिरता, स्वार्थ, प्रतिबद्धताको अभाव, अपराधमा राजनीतिकरण तथा राजनीतिमा अपराधिकरण, हतियारको विगबिगी, सरकारी प्रतिबद्धताको अभाव, कानुनी अप्रयाप्तता, फौजदारी मुद्दा फिर्तासम्बन्धी निर्णय, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक र धार्मिक संरचना, जनचेतनाको अभाव जस्ता कारण दण्डहीनताको अवस्था सक्रिय हुँदै गएको पाइन्छ।

विद्यमान दण्डहीनताको अवस्थाको अन्त्यका लागि अपराधको जरोमा पुगी निदान खोज्नु आजको आवश्यकताको रूपमा देखापर्दछ। आयोगले यस विषयलाई महसुस गरी अदालतमा विचाराधीन मानवअधिकार उल्लङ्घनसम्बन्धी फौजदारी मुद्दा फिर्ता लिन नहुने लगायतका विषयमा प्रधानमन्त्री एवम् नेपाल सरकारसमक्ष पटक-पटक अनुरोध र सिफारिस गरेको थियो। त्यसका बावजुद कतिपय त्यस्ता मुद्दाहरू फिर्ता लिन मन्त्रीपरिषदबाट निर्णय भएको विषय स्मरणीय र उल्लेखनीय छ। यस अवधिमा विस्तृत शान्तिसम्भौताको अवस्था सम्बन्धमा आयोगले दुई पटक अनुगमन गरेको थियो। दण्डहीनतासम्बन्धी पाँच र सङ्क्रमणकालीन न्यायसम्बन्धी ११ कार्यक्रम सम्पन्न भएका थिए।

प्रतिवेदन अवधिमा आयोगले गरेको अनुगमन एवम् प्राप्त सूचनाको आधारमा खाद्यान्नको अधिकार आधारभूत अधिकारको रूपमा प्रत्याभूत गरिएको भएता पनि जनसङ्ख्याको ठूलो हिस्सा खाद्यान्नको अधिकारबाट वञ्चित अवस्थामा रहेको देखिएको छ। यस अवधिमा आयोगबाट खाद्यअधिकारसम्बन्धी दुई वटा सम्बर्द्धनात्मक एवं सचेतनामूलक कार्य भएका थिए। खाद्य तथा पेय पदार्थजस्ता दैनिक उपभोग्य वस्तु तथा सेवा क्षेत्रमा अत्याधिक विकृति एवम् विसङ्गति भित्रिएको अवस्था छ। सहज आपूर्ति र खाद्य सुरक्षाको अभाव, अखाद्य वस्तु मिसावट, कृत्रिम मूल्य वृद्धि, गुणस्तर र नापतौलमा कमी, वस्तु वा उत्पादन सञ्चय वा भण्डारण, ढुवानी, वस्तु सुरक्षित राख्न नसकिएको अवस्था छ। वस्तुको ओसारपसार, ग्राहकलाई पर्याप्त सूचना एवम् जानकारी र सतर्कताको लागि लेबलिङ आदिमा प्रशस्त कमिकमजोरी छन्।

आयोगको अनुगमन एवम् प्राप्त सूचनाको आधारमा शिक्षामा लगानी निकै ठूलो भए पनि सो को अनुपातमा अहिले पनि जनसङ्ख्याको ठूलो हिस्साले शिक्षाबाट वञ्चित हुनुपरेको छ। त्यसैगरी विद्यालय जान नपाउने, गएकाले पनि बीचैमा अध्ययन छोड्नुपर्ने, बन्द, हडतालजस्ता प्रवृत्ति गर्दा शिक्षाको अधिकारमा बाधक बन्न पुगेका छन्। विद्यालय शान्तिक्षेत्र हो भन्ने मान्यता अहिले पनि पूर्णतः स्थापित हुन सकेको छैन। यस अवधिमा आयोगका शिक्षाको अधिकारसँग सम्बन्धित तीन वटा कार्यक्रम सम्पन्न भएका थिए।

आयोगले आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारअन्तर्गत आवासको अधिकारसमेत अनुगमन गर्दै आएको छ। आयोगले बागमति नदीकिनारामा बसेकाहरूमध्ये सुकुम्वासीको वस्ती उठाएको विषयमा र मुक्त कमलरीको अधिकारको सम्बन्धमा अनुगमन गरेको थियो। अनुगमनको क्रममा हालसम्म पनि यस अधिकारलाई अधिकारको रूपमा व्यवहारतः राज्यले स्वीकार नगरेको अवस्था छ।

रोजगारीको हक नागरिकले आफ्नो योग्यता, चाहनाअनुसारको काम प्राप्तिको साथै सम्मानपूर्ण जीवनयापन गर्न पाउने आधारभूत अधिकार हो। हाम्रो परिवेशमा योग्यता, क्षमता, सीप र इच्छाका आधारमा नागरिकको ठूलो समूह मुलुकभित्र आफ्नो जीविकोपार्जनका लागि काम गर्न पाउने र कामको अवसरबाट वञ्चित अवस्थामा

छ। रोजगारीको अधिकारको प्रत्यभूति नभएको कारण हजारौं युवायुवतीहरू खाडीक्षेत्रलगायतका मुलुकहरूमा आप्रवासी कामदारको रूपमा जान बाध्य छन्। त्यसरी गएका आप्रवासी कामदारहरूको अधिकार उल्लङ्घन, दुर्व्यवहार र ज्यादतिका घटनाहरू बढिरहेको अवस्था छ। आयोगले उपभोक्ताको अधिकार संरक्षणको लागि समयसमयमा अनुगमन गर्दै आएको छ। अनुगमनको क्रममा उपभोक्ताको अधिकारलाई हेर्दा हाल स्थिति अराजक अवस्थामा रहेको देखिन्छ।

आयोगले बालअधिकार अनुगमनको क्रममा विद्यालयमा बालबालिका भर्ना हुन नसक्ने, भइहाले पनि बीचैमा विद्यालय छोडनुपर्ने, शिक्षक एवम् पाठ्यपुस्तक समयमा उपलब्ध हुन नसक्ने एवम् अझै पनि दुर्गम जिल्लाका बालबालिकाहरू शिक्षाको अधिकारबाट वञ्चित हुनुपरेको अवस्था पाइएको छ। यस वर्ष आयोगमा बालअधिकारसम्बन्धी १२ ओटा उजुरीहरू दायर भएका थिए। यस अवधिमा आयोगले बालअधिकारसम्बन्धी १२ पटक अनुगमन र १६ वटा प्रवर्द्धनात्मक कार्यक्रम गरेको थियो।

महिला अधिकार पनि अपेक्षित मात्रामा संरक्षित हुन नसकेको अवस्था छ। उनीहरू राजनैतिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, शैक्षिक लगायतका अधिकारबाट पूर्णतः लाभाविन्त हुन सकेका छैनन्। राज्यको सबै तहमा महिलाको प्रतिनिधित्व ३३ प्रतिशत हुनुपर्ने व्यवस्था भएपनि निर्णय तहमा महिलाको सहभागिता न्यून रहेको छ। सामाजिक कुप्रथारू, जस्तै-भुमा, देउकी, छाउपडी, कुमारीजस्ता प्रथाहरू प्रचलनमा रहेका छन्। धर्म, राजनीति वा द्वन्द्व आदिको प्रहारबाट महिला नै बढी पीडित रहेका देखिन्छन्। यस वर्ष आयोगमा महिला अधिकारसम्बन्धी १६ ओटा उजुरीहरू दायर भएका थिए। आयोगले महिला अधिकारका विषयमा पाँच पटक अनुगमन र २५ वटा प्रवर्द्धनात्मक कार्यक्रम सम्पन्न गरेको थियो।

आयोगले अल्पसङ्ख्यकहरूको अधिकार अन्तर्गत आदिवासी तथा अल्पसङ्ख्यकको अधिकारको लागि सामूहिक अधिकार महाशाखामार्फत विभिन्न कार्यहरू गर्दै आएको छ। यस अवधिमा आयोगले तीन आदिवासी/जनजातिका अधिकारसम्बन्धी तीन वटा प्रवर्द्धनात्मक कार्यक्रम सम्पन्न गरेको थियो। अल्पसङ्ख्यकको अधिकार विषयमा - एचआइभी/एड्स पीडितसमेत) पाँच वटा कार्यक्रम भएका थिए।

आयोगले भेदभावको विषय अन्तर्गत अन्तरजातीय विवाह, छुवाछुत र दलितहरूमाथि हिंसा तथा दुर्व्यवहार भएका जस्ता भन्ने विषयमा आयोगमा उजुरी पर्न आएका छन्। आयोगको अनुगमनको क्रममा धार्मिक अन्धविश्वास, सामाजिक कुरीति, रूढीवादी संस्कार, अशिक्षा, चेतना र कानुनी ज्ञानको अभाव लगायतका कारण अहिले पनि जातीय विभेद तथा छुवाछुतका घटनाहरू पूर्णतः रोकिन सकेको पाइएन। त्यसैगरी समाजमा दलित-दलितबीच, गैरदलित र दलितबीच भेदभाव गर्ने क्रम रोकिएको छैन। दलित तथा पिछडिएका वर्गलाई मन्दिर प्रवेशमा रोक, विभेद, विद्यालय तथा सार्वजनिक स्थलमा छुवाछुतजन्य भेदभाव, जबरजस्ती श्रमशोषण, ज्यादतिका

घटनाहरू भइरहेका छन्। दलितउपर नाकाबन्दी, अपहेलना, सिनो नफालेको कारण किराना पसल तथा धान कुट्ने मिलमा जान प्रतिबन्ध, अन्तरजातीय विवाह गर्दा समाजबाट वहिस्कार, सार्वजनिक धारा तथा कुवाको पानी उपभोगमा अवरोध वा प्रतिबन्ध, कुटपीट जस्ता विभेद अभै विद्यमान रहेको पाइन्छ। यस वर्ष आयोगमा जातीय विभेदका घटनामा अनुगमन गर्नुको साथै यससम्बन्धी पाँच ओटा उजुरीहरू दायर भएका थिए। जातीय विभेदविरुद्ध १५ वटा सम्बर्द्धनात्मक कार्यक्रम सम्पन्न भएका थिए।

आयोगले अनुगमनको क्रममा ज्येष्ठ नागरिकको अवस्था दयनीय रहेको पाइएको छ। श्रम अभ्यासको हिसाबले वृद्धावस्था सकृय रूपमा रहन नसक्ने स्थिति हो। ज्येष्ठ नागरिकहरूको लागि प्रयाप्त पहल हुन नसकेको, विद्यमान कानून र नीतिगत प्रावधानहरू एवम् सरकारबाट घोषित राहतका कार्यक्रमहरू व्यवहारतः पूर्णतः लागू हुन नसकेको अवस्था छ। राहत कार्यक्रम सबै ज्येष्ठ नागरिकहरूबीच पुग्न नसकेको अवस्था छ। सामाजिक सुरक्षा सेवाअन्तर्गत ज्येष्ठ नागरिकहरूलाई गरिने भत्तावितरणमा पनि समस्या रहेको देखिन्छ। यस वर्ष आयोगमा ज्येष्ठ नागरिकहरूको अधिकारसम्बन्धी एउटा उजुरी दायर भएको थियो भने आठ वटा प्रवर्द्धनात्मक कार्यक्रम भएका थिए।

परिवार समुदाय र राष्ट्रले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको विषयलाई अधिकारमुखी अवधारणाबाट नहेरी पुरानो मूल्यमान्यताबाट हेर्ने परिपाटीको कारण उनीहरूका समस्या प्राथमिकतामा नपरेको अवस्था छ। सामाजिक अन्धविश्वास, अशिक्षा, हेलचेक्र्याइँ आदिको कारण उनीहरूले विभिन्न आक्षेपहरू सहनुको साथै कतिपय अवस्थामा अमानवीय व्यवहार भोग्नुपरेको छ। अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको कारण आफ्नो र घरपरिवारको सामाजिक प्रतिष्ठामा माथि प्रश्न उठ्छ, भन्ने नकारात्मक सोच र चिन्तनको कारण परिवारकै सदस्यबाट उनीहरूलाई घरभित्रै लुकाउने, गोठ, खोरमा बाँधेर राख्ने वा वास्ता नगर्ने लगायतका अमानवीय व्यवहार वा अन्य कष्ट सहनुपरेको छ। यस वर्ष आयोगमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको हकअधिकारसम्बन्धी दुई वटा उजुरीहरू दायर भएका थिए भने तीन वटा प्रवर्द्धनात्मक कार्यक्रम सम्पन्न भएका थिए।

नेपालको अर्थतन्त्रको ठूलो हिस्सा आप्रवासी कामदारहरूले धानेका छन्। कुल गार्हस्थ उत्पादनको २० प्रतिशत हिस्सा विप्रेषणले ओगटेको अवस्था छ। वैदेशिक रोजगारबाट प्राप्त विप्रेषण ग्रामीण अर्थतन्त्रको मेरुदण्ड बन्नुको साथै गरिवी निवारणमा समेत महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दै आएको भए पनि राज्य र सरकारी तहबाट आप्रवासी कामदारहरूको मानवअधिकार संरक्षण र सम्बर्द्धनको क्षेत्रमा अपेक्षित कार्य हुन नसकेको अवस्था छ। बहूदो सङ्ख्यामा आप्रवासी कामदारहरू विदेशी मुलुकमा जाने क्रमसँगै ठगी, शोषण, परिवारको विखण्डन तथा रोजगारमा गएको देशबाट हुने यातना तथा अमानवीय व्यवहारका कारणबाट मानवअधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतिबाट पीडित भैरहेका देखिन्छन्। यस अवधिमा आप्रवासीको कामदारहरूको अधिकारसम्बन्धी तीन

वटा उजुरी दायर हुन आएका थिए भने एउटा प्रवर्द्धनात्मक कार्यक्रम पनि भएको थियो ।

मानवअधिकार संरक्षण सम्बन्धी कार्यहरू

उजुरी

आयोगले मानवअधिकार उल्लघन एवम् ज्यादति भएको भनी घटनाहरूको पीडित वा पीडितका आफन्त, वा सम्बन्धित गैरसरकारी सङ्घसंस्थाहरूबाट लिखित, फोन, इमेल, फ्याक्सलगायतका माध्यमबाट प्राप्त उजुरी लिने गर्दछ। यसको साथै आयोगले आफैँले पनि स्वविवेक (Suo motto) मा उजुरी लिन्छ। यस वर्ष आयोगका विभिन्न कार्यलयहरूमा जम्मा २७६ उजुरीहरू दर्ता हुन आएका छन्। यसरी प्राप्त उजुरीहरूमा मुख्य विषयहरूमा सुरक्षाकर्मी/हिराशतमा मृत्यु, बेपत्ता/अपहरण, यातना/दुव्यवहार गैरन्यायिक थुना, धम्की, आन्तरिक विस्थापन, सम्पत्ति कब्जा, क्षतिपूर्ति, आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकारको हनन रहेका छन्।

अनुगमन

आयोगले मानवअधिकारका मुद्दा एवम् घटनाहरूमा अनुगमन गर्दै आएको छ। यस अवधिमा आयोगले जम्मा अनुगमन २१७ पटक मानवअधिकारसँग सम्बन्धित विषयहरूको अनुगमन गरेको थियो। जसमा केन्द्रीय कार्यालयबाट ४७ पटक अनुगमन भएको थियो भने क्षेत्रीय कार्यालयहरू-विराटनगर ३५, जनकपुर ३६, नेपालगञ्ज ३७, पोखरा २१ र धनगढी ११ पटक अनुगमन भएको देखिन्छ। त्यसैगरी क्षेत्रीय कार्यालयहरू खोटाङ १२, बुटवल र जुम्ला ९/९ रहेका छन्।

अनुसन्धान

आयोगमा परेका उजुरीहरूको आधारमा आयोगले मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादति भएको भनी भनिएका घटनामा केन्द्रित रही अनुसन्धान कार्य सम्पन्न गरेको छ। यस वर्ष आयोगमा प्राप्त मानवअधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतिसम्बन्धी ३९४ वटा घटनाका फाइलउपर अनुसन्धान कार्य सम्पन्न भएको छ। कतिपय उजुरीहरू द्वन्द्वकालका घटनासँग सम्बन्धित छन् भने कतिपय विस्तृत शान्तिसम्झौता पछाडिका रहेका छन्।

आयोगको अभिलेख अनुसार यस वर्ष केन्द्रीय कार्यालय १००, क्षेत्रीय कार्यालयहरू क्रमशः विराटनगर ४१ वटा उजुरी, जनकपुर ६० वटा उजुरी, पोखरा ५० वटा उजुरी नेपालगञ्ज ७१ वटा उजुरी, धनगढीले ४३ वटा उजुरी उपर अनुसन्धान गरेको देखिन्छ। यसैगरी उपक्षेत्रीय कार्यालयहरू बुटवल १९ वटा उजुरी र जुम्लाबाट १० उजुरीमाथि अनुसन्धान भएको छ। अनुसन्धानका विषयमा हत्या, बेपत्ता, अपहरण, यातना, धम्की, सम्पत्ति कब्जा, विस्थापित रहेका छन्।

उजुरी फछ्यौट र सिफारिसको अवस्था

यस अवधिमा आयोगले टुङ्ग्याउने, खारेजी र सिफारिससहितका ४७४ वटा निर्णय गरेको छ। जसमा ३२० वटा उजुरी टुङ्ग्याइएको, ४५ वटा खारेज, ५ वटालाई तामेलीमा राखिएको छ। स्वास्थ्यको अधिकारसम्बन्धी २ वटा र आयोगमा दर्ता रहेका उजुरी सम्बन्धी १ वटा गरी जम्मा ३ वटा नीतिगत निर्णय समेत गरी १०४ वटा निर्णय भएको छ। टुङ्ग्याइएका र खारेज गरिएका उजुरीहरूमा बेपत्ता, सुरक्षाकर्मीबाट प्रकाउ, धम्की, सम्पत्ति क्षति, दुर्व्यवहार, जातीय विभेद, महिला अधिकार रहेका छन्। त्यसैगरी वैदेशिक रोजगार, स्वतन्त्रताको अधिकार, यातना, गैरकानुनी थुना, घरेलु हिंसा लगायतका विषय रहेका छन्।

सम्बर्द्धनात्मक कार्यहरू

यस अवधिमा आयोगले मानवअधिकारको सम्बर्द्धनको क्षेत्रमा आयोगले आफ्ना गतिविधिहरूलाई केन्द्रित गर्दै आएको छ। यसका साथै अनुसन्धान महाशाखाले पनि मानवअधिकार अनुगमन र अनुसन्धानका क्रममा प्रवर्द्धनसम्बन्धी कार्यहरूमा जोड दिइएको छ। आयोगले आफैँ र सरोकारवाला सङ्घसंस्थाहरूको सहकार्यमा प्रवर्द्धनात्मक गतिविधिहरूलाई अगाडि बढाउँदै आएको छ। यस अवधिमा आयोगले ३१२ वटा कार्यक्रमहरू सम्पन्न गरेको छ। उक्त कार्यक्रमहरू मध्ये २४६ एकल र ६६ सहकार्यमा भएका छन्। सम्पन्न कार्यक्रमहरूमा ७४ अन्तर्क्रिया, ५७ तालिम/प्रशिक्षण, १८ अभिमुखिकरण, १५ दिवस, २४ कार्यशाला/गोष्ठी, ३ खेल र २ पटक रक्तदान रहेका छन्। त्यसैगरी ८ न्याली/प्रभातफेरि, ३३ छलफल, ६८ बैठक र २/२ अन्तरसम्वाद, सचेतना र निबन्ध प्रतियोगिता रहेका छन्।

यस वर्ष आयोगले मानवअधिकारसँग सम्बन्धित ३५७ प्रति पुस्तकहरू खरीद गर्नुको साथै २३८ प्रति पुस्तक र एवम् पत्रपत्रिकाहरू विभिन्न सङ्घसंस्थाहरूमार्फत उपहारस्वरूप प्राप्त गरेको थियो। आयोगले आफ्ना प्रकाशनहरू श्रोतकेन्द्रमार्फत वितरण गर्दै आएको छ। यस वर्ष आयोगले आफ्ना प्रकाशित र उत्पादित सामग्रीहरू वितरण गरेको छ। आयोगले आफ्ना गतिविधिहरू, मानवअधिकारका विषयगत मुद्दाहरूलगायतका विषयलाई समेटेी प्रकाशनहरू गर्दै आएको छ। यस वर्ष आयोगले प्रतिवेदन अलावा विषयगत पुस्तिकाहरू प्रकाशनमा ल्यायो। आयोगले पहिलो पटक नौ विषयमा विषयगत पुस्तिका प्रकाशन गरेको थियो। यस अवधिमा प्रतिवेदन, विषयगत पुस्तिका, प्रतिज्ञापत्र आदि जम्मा ३७ वटा प्रकाशन भएका छन्।

आयोगका अन्य कार्यहरू

आयोगअन्तर्गत रहेका विभिन्न कार्यालय, विभाग, महाशाखा, एकाइहरूबाट आआफ्नो कार्य सम्पन्न हुँदै आएको छ। कानुन महाशाखाले यस अवधिमा संविधान र मानवअधिकार ऐनले तोकेको मानव अधिकारसँग सम्बन्धित प्रचलित कानूनको आवधिक रूपमा ज्येष्ठ नागरिकसम्बन्धी ऐन तथा नियमको पुनरालोकन गरेको छ।

यस सम्बन्धमा यस प्रतिवेदन अवधिमा आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार र बालअधिकारसम्बन्धी आवधिक प्रतिवेदन सम्बन्धमा आयोगलाई दिइएको सुभावा आयोगले नेपाल सरकारलाई पठाएको थियो ।

आयोगले विश्वव्यापी आवधिक प्रतिवेदनको एक वर्ष पुगेको सन्दर्भमा प्राप्त सिफारिसहरूको कार्यान्वयनसम्बन्धमा नेपाल, सरकार, मानवअधिकारको क्षेत्रमा कार्यरत सङ्घसंस्थाहरू, (NGO Coalition of UPR) राष्ट्रिय मानवअधिकार संस्थाहरूबीच समीक्षाको लागि राष्ट्रिय भेला सम्पन्न गर्‍यो । मानवअधिकारसँग सम्बन्धित ऐनकानूनको मस्यौदा तयारीको क्रममा सरकारलाई राय सुभावा उपलब्ध गराएको थियो ।

आयोगले रणनीतिक योजना तर्जुमा र रणनीतिक योजनामा लेखिएका लक्ष्य तथा प्रगति हासिल गर्नको लागि कार्यहरू गर्दै आएको छ । यस अवधिमा नीति तथा योजना महाशाखाले आ.व. २०६७-०६८ को वार्षिक कार्यप्रगति समीक्षा गोष्ठीको आयोजना गरेको थियो । यसको अलावा आ.व.२०६८-०६९ को वार्षिक कार्ययोजना तयारीको लागि गोष्ठीको आयोजना तथा कार्ययोजना तयारी गरेको थियो । साथै प्रथम चौमासिक र दोस्रो चौमासिक प्रगति समीक्षा गोष्ठीको आयोजना गर्‍यो ।

अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध डेस्कले संयुक्त राष्ट्र तथा एपीएफ र आईसीसीबाट प्राप्त हुन आएका विभिन्न लेखापढीमा आयोगको तर्फबाट सूचना आदानप्रदानको कार्यहरू गरेको छ । समयसमयमा आयोगका अन्तर्राष्ट्रिय साभेदारी सङ्घसंस्थाहरूबाट आयोगमा प्राप्त हुन आएका विभिन्न प्रश्नावली, एसेसमेन्ट तथा पत्रहरूको यथासमयमा जवाफ तयार गर्दै आएको छ । जसमा ओएचसिएचआर र एपीएफले विभिन्न रिजोलुशन, घोषणापत्र तथा मानव अधिकारका विविध विषयहरूमा पठाएको प्रश्नावलीहरूको जवाफ र मानव अधिकार संरक्षण तथा सर्वर्द्धनसम्बन्धी विषयहरू रहेका छन् ।

आयोगको व्यवस्थापन महाशाखाले दैनिक एवम् आयोगसँग सम्बन्धित कार्यहरू सम्पन्न गर्दै आएको छ । यसमा प्रशासनिक कार्य, कार्यालयसँग सम्बन्धित आवश्यकीय सामग्रीहरू (फर्निचर तथा विद्युतीय उपकरण, पुस्तक खरीद आदि) को व्यवस्थापन पर्दछन् । मानवअधिकारको संरक्षण र सर्वर्द्धनसम्बन्धी कार्यहरूको लागि आवश्यक सामग्रीहरू व्यवस्थापन, मानव संशाधन व्यवस्थापन, कार्यकमहरूको लागि बजेट व्यवस्थापन हुँदै आएको छ ।

महिला र बालबालिका बेचबिखनविरुद्ध विशेष समाधीक्षकको कार्यालयले महिला र बालबालिका बेचबिखनविरुद्ध कार्य गर्ने गर्दछ । यस कार्यालयले आ.व.२०६८/२०६९ मा महिला बालबालिका बेचबिखनरोकथाम तथा नियन्त्रणका लागि विभिन्न गतिविधिहरू सम्पन्न गरेको छ । सन् २००९-२०१० को मानव बेचबिखनसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन राष्ट्रिय प्रतिवेदन तयार गरी प्रकाशन गरेको थियो । सो प्रतिवेदन ६३ औँ अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार दिवस (१० डिसेम्बर, २०११) मा आयोगद्वारा

राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग

आयोजित औपचारिक कार्यक्रममा प्रमुख अतिथि सम्माननीय प्रधानमन्त्रीबाट सार्वजनिक गरिएको थियो ।

सूचना तथा सञ्चार शाखाले समय-समयमा विषयवस्तु, त्यसको सान्दर्भिकता, गाम्भीर्यता एवम् आवश्यकताको आधारमा यस वर्ष पनि प्रेस विज्ञप्ति/प्रेस नोट जारी गर्नुको साथै पत्रकार सम्मेलन पनि गर्दै आएको छ । यस वर्ष आयोगबाट जम्मा २९ वटा प्रेस विज्ञप्ति र ४ वटा प्रेस नोट जारी भएका छन् । जसमा केन्द्रीय कार्यालयबाट २१ प्रेस विज्ञप्ति र ४ प्रेस नोट रहेका छन् । विराटनगर, जनकपुर र नेपालगञ्ज २/२, पोखरा १ र उपक्षेत्रीय कार्यालय जुम्लाले १ प्रेस विज्ञप्ति जारी गरेका छन् । यस अवधिमा जम्मा २ वटा पत्रकार सम्मेलन भएका छन् ।

आयोगको सम्बन्ध

आयोगले मानवअधिकारको संरक्षण र सम्बर्द्धनको लागि विभिन्न राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय सरोकारवाला निकायहरूसँग समन्वय एवम् सहकार्य गर्दै आएको छ । जसमा राष्ट्रिय स्तरमा आयोग र राजनीतिक दल, आयोग र व्यवस्थापिका/संसद, आयोग र नेपाल सरकार, आयोग र अन्य आयोगहरू, आयोग र नागरिक समाज/गैरसरकारी संस्था/पेशागत सङ्घ-सङ्गठनहरू रहेका छन् । त्यसै गरी अन्तर्राष्ट्रिय सङ्घसंस्थाहरूमा आयोग र संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय उच्चायुक्तको कार्यालय, आयोग र एसिया प्रान्त मञ्च, आयोग र अन्य देशका आयोग र आयोग र अन्य अन्तर्राष्ट्रिय सङ्घसंस्था छन् ।

आयोगका कामकारवाहीलाई प्रभावकारी रूपमा अगाडि बढाउन विभिन्न दातृ निकायहरूले परियोजनामार्फत सहयोग गर्दै आएका छन् । परियोजनाबाट विभिन्न तालिम तथा गोष्ठी, छलफल लगायतका कार्यमा सहयोग हुँदै आएको छ । मानव अधिकारको अनुगमन, अनुसन्धान, प्रकाशन, एवम् भौतिक साधन, उपकरण आदिमा पनि सहयोग उपलब्ध हुँदै आएको छ । परियोजनामा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग क्षमता सवलीकरण परियोजना, बालअधिकार परियोजना, फिन्ल्याण्ड परियोजना, एसिया फाउण्डेशन परियोजना रहेका छन् ।

उपलब्धि र चुनौती

मानवअधिकार उल्लङ्घन एवम् ज्यादतिसम्बन्धी उजुरी ग्रहण, ती उजुरीउपर कारवाही प्रक्रिया अगाडि बढाउने क्रममा अनुगमन र अनुसन्धान गरी तथ्यको आधारमा आयोगले सम्बन्धित निकायलाई सिफारिस गर्दै आएको छ । आयोगमा परेका उजुरीउपर पछ्यौट कार्यलाई थप तीब्रताका साथ अगाडि बढाएको छ । मानवअधिकार सम्बर्द्धनको लागि एकल वा सहकार्यमा विभिन्न तालिम, गोष्ठी, अन्तर्क्रिया, छलफल लगायतका प्रवर्द्धनसम्बन्धी कार्यलाई पनि निरन्तरता दिँदै आएको छ । त्यसै गरी प्रतिवेदनमार्फत आयोगका गतिविधिहरू बाहिर ल्याउनुको साथै पहिलो पटक

मानवअधिकारका नौ महत्वपूर्ण महासन्धिमा आधारित रही विषयगत पुस्तिका प्रकाशन गरेको थियो ।

राजनीतिक आवरणमा अपराधिक प्रकृतिका मुद्दा फिर्ता, दण्डहीनताविरुद्ध, आयोगका सिफारिस कार्यान्वयन, मानवअधिकार आयोग ऐन २०६९ जारी हुनुपूर्व र तत्पश्चात् पनि आयोगले निरन्तर दबाव दिनुको साथै आफ्नो धारणा सार्वजनिक गर्दै आएको छ । यी उल्लिखित आयोगद्वारा सम्पादित कार्यहरूलाई आयोगले यस अवधिमा प्राप्त गरेका उपलब्धीको रूपमा लिन सकिन्छ ।

आयोगका चुनौतीहरूमा दण्डहीनताको अवस्था, सङ्क्रमणकालीन परिवेश, आयोगलाई सरकारबाट अपेक्षित सहयोगको अभाव, सिफारिस कार्यान्वयन नगर्ने पवृत्ति कायमै रहनु रहेका छन् । त्यस्तै मानवसंसाधनको व्यवस्थापन हुन नसक्नु, नयाँ ऐनमा कमजोर प्रावधान राखिनु, आन्तरिक समस्या कायमै रहनु, जीर्ण भौतिक संरचना एवम् पूर्वाधारको कमी पनि आयोगका प्रमुख चुनौती हुन् । यी चुनौतीहरूबाट पार पाउन आयोगले नेपाल सरकार र राजनीतिक दलहरूलाई सिफारिस एवम् सुझावहरू दिँदै आएको छ ।

